

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Полонська-Василенко Н.
Спогади / Упор., вступ. ст. та імен. покажчик В.Шевчука. –
К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с.

Рукописи, як і люди, мають свою долю. Цей тривіальний і, заразом, досить емний вислів повною мірою пасує для означення самобутньої одиссеї рукопису, точніше машинопису, мемуарів визначного українського історика Н.Полонської-Василенко.

Дивовижна історія цих спогадів, викладена упорядником – відомим письменником і дослідником В.Шевчуком, залишає доволі значний простір як щодо гіпотетичних припущень про різні редакції та структуру споминів, так і стосовно можливих напрямів архівної евристики, котра дозволить розшукати їхню повну версію. Вочевидь, ця проблема спричиниться до різноманітних відгуків, коментарів та новітніх студій.

Зрештою машинопис, віднайдений мюнхенською бібліотекаркою Н.Холявою посеред викинутих паперів і книжок редакції оунівського часопису «Шлях перемоги» (фракція С.Бандери), що склав основу цього видання (перша та друга частина спогадів, 1884–1917 рр.), на сьогодні є найповнішою опублікованою версією мемуарів Н.Полонської-Василенко. Зауважимо, що третю частину спогадів (1918–1965 рр.) упорядник уклав із низки мемуарних розвідок та заміток дослідниці, видрукованих у різні часи.

Це – фрагменти «великого» мемуарного тексту чи дотичні до нього публікації Н.Полонської-Василенко, а саме статті, присвячені М.Василенку, Михайлу, Катерині та Марії Грушевським, Ю.Клену, А.Кримському, М.Могилянському, О.Оглоблину, Л.Старицькій-Черняхівській, митрополиту УАПЦ Никанору, роду Старицьких (Старицьких-Черняхівських-Стешенків), культурній та повсякденній атмосфері Києва за часів неокласиків М.Зерова та П.Филиповича, бутафорським процесам «Центра дій» та СВУ, Українському вільному університету у Мюнхені та ін. Наприкінці В.Шевчук додав до споминів бібліографію праць Н.Полонської-Василенко, опубліковану у «Наукових записках УВУ» (Мюнхен, 1963 р., ч.7), а також цікаву вступну статтю та іменний покажчик.

Зазвичай спогади приваблюють межовим становищем цього жанру, позаяк мемуарний текст апріорі містить різні текстові шари, які творять специфічне мереживо достовірного і вигаданого, суб'єктивного й об'єктивного, приватного та публічного, професійного і буденного, одиничного й загального, свого і чужого, зовнішнього та внутрішнього і т.п.

Якщо взяти до уваги ще й особу авторки мемуарів, її яскраву та тернисту інтелектуальну біографію, наближеність до багатьох видатних постатей кінця ХІХ –

першої половини ХХ ст., академічного середовища ВУАН та діаспорної соціогуманітаристики, то стає очевидним масштаб і значення виданого тексту. Наразі варто згадати і про загальний обсяг споминів, зокрема про виразну фактографічну проробленість деталей та різноманітних замальовок, калейдоскопічний і досить емоційний виклад своєрідних вражень, свідчень, оцінок, коментарів, урешті-решт про належність цього тексту до української жіночої мемуаристики.

Утім варто наголосити, що спогади Н.Полонської-Василенко є ще оригінальною «історією історика», себто мемуарами професійного вченого-гуманітарія, котрий має солідний досвід пізнання, опанування, освоєння інших епох. Від таких споминів, з огляду на фаховий досвід та компетенцію автора, традиційно очікують не тільки представлення особистої версії тодішніх історичних подій і явищ, а й їхнього трактування.

Отож видані спогади є надзвичайно цікавими з багатьох ракурсів та перспектив. Багатство сюжетів мемуарного тексту Н.Полонської-Василенко безперечно продукує численні контексти і проблеми, які постають перед читачем-дослідником, що годі означити чи навіть просто перерахувати в межах цієї рецензійної замітки. Відтак висловимо декілька вибіркових і, звичайно, суб'єктивних думок та міркувань.

Передусім, привертає увагу той соціокультурний пласт споминів дослідниці, який пов'язаний як з її родинним походженням, так і з першими віхами академічної біографії. Власне, це – розмаїтий простір побутового та родинного життя тодішнього чиновництва, офіцерства, міщанства, з якого навіть вириваються і окреслюються прикмети їхнього суперечливого культурного світосприйняття та світорозуміння.

Попри видову спорідненість цього тексту з традиційними російськими «мемуарними історіями» кінця ХІХ – початку ХХ ст., яким властиве докладне висвітлення родинних зв'язків та діючих персоналій на фамільній авансцені, коментарі Н.Полонської-Василенко демонструють пильний, тверезий і досить відрефлексований погляд дослідниці. Недаремно вона акцентує увагу на складності, аморфності, багатоманітності світовідчужань різних соціальних верств і прошарків, які часом проступають крізь буденні замальовки осіб та подій з обсягу родинної історії. Ці авторські спостереження виглядають вельми цікавими, позаяк дозволяють поглянути «зсередини» на те соціальне та культурне середовище, з якого рекрутувалася тодішня наддніпрянська інтелігенція.

Окреме місце у споминах посідає неповторна київська палітра. Зазначимо, що «топографічний опис» пам'ятних родинних місць Києва сполучається з низкою містецьких, архітектурних, культурних подробиць, які виявляють неабиякий естетичний смак мемуаристки. Більше того, у супутніх роздумуваннях і коментарях постають й особи вищої київської адміністрації у сприйнятті тодішніх городян. Ці сторінки спогадів відкривають той багатий духовний та культурний зріз, на якому поставав підмурок світосприйняття майбутнього українського історика.

Врешті, київські сюжети у мемуарному тексті Н.Полонської-Василенко дозволяють кинути оком на її становлення як інтелектуалки в контексті низки культурних осередків: домашнє навчання, гімназійні іспити, салонне життя, місцеві курсистки, університетські вчені, неформальні гуртки, зокрема відомий історико-етнографічний гурток М.Довнар-Запольського, в якому перший фаховий вишкіл здобули такі відомі історики, як Д.Дорошенко, Й.Гермайзе,

Б.Крупницький, П.Курінний, О.Оглоблин та ін. Вчитуючись у ці мемуарні фрагменти, мимоволі замислюєшся щодо тієї хиткої рівноваги типових та феноменальних рис творчої особистості, самотутньої гри долі, котра передує «народженню» фахового вченого.

Спомини Н.Полонської-Василенко, як й інші «історії істориків», представляють низку самотутніх образів учених, в яких поєднуються враження та спостереження з «перших рук» із пізнішими рефлексіями й ремінісценціями. Відтак мемуари подають своєрідну галерею портретів науковців, зокрема П.Ардашева, В.Біднова, М.Василенка, С.Голубева, В.Данилевича, Л.Добровольського, М.Довнар-Запольського, О.Гілярова, В.Іконникова, В.Козловської, Ю.Кулаковського, А.Лободи, Н.Мірзи-Авак'янц (у дівочтві Дворянської), О.Оглоблина, Г.Павлуцького, В.Перетца, О.Покровського, П.Светлова, А.Синявського, М.Слабченка, Є.Сташевського, Т.Флоринського, В.Хвойки, Д.Яворницького, М.Яснопольського та ін.

Знакові події тодішньої сучасності у рецепції мемуариста ще один зріз, який рефреном пронизує текст більшості спогадів і, водночас, приваблює як багатьох дослідників, так і звичайних читачів. У цьому сенсі мемуарний текст Н.Полонської-Василенко є досить насиченим та багатошаровим, зокрема репрезентує цілу низку сюжетів: революція 1905 р., українські визвольні змагання 1917–1920 рр., драматичне та трагічне життя ВУАН, каральні процеси супроти української інтелігенції тощо.

Прикметною особливістю мемуарного тексту Н.Полонської-Василенко є її специфічне співвідношення між образно-асоціативними, емоційно-експресивними та логічно-раціональними смисловими фрагментами. Незважаючи на те, що її спомини мають виразну емоційну тональність, несподівано виявляємо досить потужний пояснювальний пласт, опертий на логічно-раціональне підґрунтя. Видається, що авторка тривалий час виношувала й опрацьовувала спомини, що дозволило надати цій «мемуарній історії» викінченого та відрефлексованого вигляду.

Насамкінець відзначимо, що виданню звичайно бракує ґрунтовних фахових коментарів, які конче необхідні, коли йдеться про спомини такого обсягу та рівня – сотні згаданих імен, багато відомих і маловідомих подій, низка розкиданих по всьому тексту тлумачень та коментарів, що потребують пояснення/виправлення/доповнення прихованих і очевидних прогалин, властивих будь-яким «мемуарним історіям», нюансування авторських поглядів, уточнення просторово-хронологічної палітри й т.п.

Взагалі, рівень археографічної культури видання залишає нам добру перспективу академічного перевидання текстів – із розлогими коментарями, ґрунтовною передмовою, археографічною передмовою (з усіма необхідними коментарями), детальними відомостями про рукопис, відповідною передачею текстів, текстуальними примітками тощо.

Та, попри означені зауваги, величезною та незаперечною заслугою В.Шевчука є не тільки порятунок мемуарів Н.Полонської-Василенко, а й їхня публікація, завдяки якій вони стали доступними широкому загалу читачів. На нашу думку, спомини Н.Полонської-Василенко безперечно посядуть першорядне місце в українській мемуаристиці ХХ ст.

О.В.Ясь (Київ)